

Doorgekookte aardappelen en vette jus

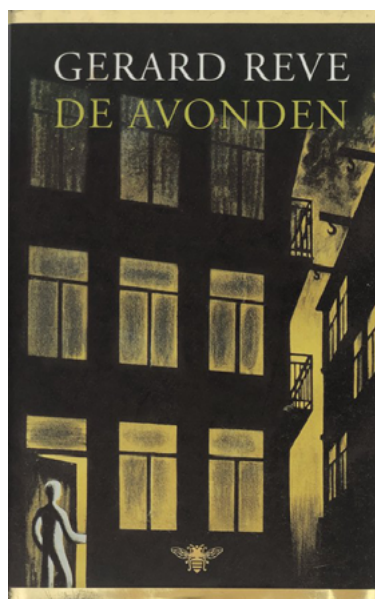
Onsmakelijk eten in *De Avonden*

Wouter van Ewijk

In *De Avonden* gaat het vaak over eten, over wat er wordt gegeten, hoe er wordt gegeten en in welke context. Voor wie deze in 1947 gepubliceerde, door Gerard Reve geschreven roman (nog) niet kent: in *De Avonden* worden een paar winterse dagen beschreven uit het leven Frits van Egters. Hij woont bij zijn ouders, verveelt zich en ergert zich aan van alles van zijn ouders; de manier waarop ze bewegen, praten en eten. Hij wenst hun ook allerlei verschrikkelijks toe. Lange en saaie avonden brengt hij door met vrienden die hij bestookt met zijn opmerkingen over hun beginnende kaalheid en hij stelt ze de vraag hoe ze daar mee om denken te kunnen gaan. Ook vertellen ze gruwelijke verhalen aan elkaar, zoals onderstaande.

‘Een groot huis, een herenhuis in Bloemendaal [...] Er woont een oude kerel alleen. Helemaal alleen [...] Op een dag zeggen de burens: we hebben hem al in geen dagen gezien [...] Ze lopen om het huis heen. Alles stil [...] Ze halen de politie erbij [...] De rechercheurs gaan over een dikke, zachte loper naar binnen [...] Dan komen ze onder aan een trap [...] En op de eerste tree staat netjes het hoofd van de oude man en kijkt hen aan [...] Ze schrikken zich een beroerte en trekken hun pistool[...] Een eind naar boven op de trap vinden ze een arm en op de overloop een halve voet [...] Ze gaan een kleine slaapkamer binnen [...] En in de hoek zit een heel grote zwarte hond. Hoe vind je het? [...] De man was ziek geworden en ik denk (Frits) dat de huishoudster net een week met vakantie was [...] Toen hij dood was, had de hond geen eten, alle kasten waren dicht. Wat blijft je dan te doen?’

Frits en zijn vriend Louis genieten hiervan en kunnen niet ophouden elkaar zulke huiveringwekkende verhalen te vertellen.

Een ‘onboek’

De Avonden wordt beschouwd als een meesterwerk ofschoon het destijds bij het uitkomen ervan niet alleen maar kon rekenen op lof. Bekende schrijvers zoals Godfried Bomans oordeelden dat het geen goed beeld gaf van de toestand waarin de jongeren in die tijd verkeerden en vonden de geschetste sfeer zeer naargeestig en van ieder optimisme verstoken. Radiobespreker Ritter zei er over: ‘Toehoorders, ik weiger pertinent te geloven dat het boek van Van het Reve (zo heet Reve eigenlijk, WvE) een algemeen beeld geeft van de geestesgesteldheid der jeugd, die in den oorlog is opgegroeid. Ik heb met vele jonge mensen van die generatie over dit boek gesproken en zij verwierpen het.’ Nescio sprak zelfs van een ‘onboek’.

Gerard Reve liet alle kritiek langs zich afglijden. Hij was van mening dat het niet de taak van een schrijver was om uitzicht en optimisme te bieden. Er waren ook positieve recensies. Gerrit Kouwenaar bijvoorbeeld liet in *De Waarheid* van

1947 weten: 'Het is neergeschreven met een wonderlijk rijpe taalbehandeling, met een stijl, met een koele objectiviteit ook, een afstand nemen tot de lotgevallen, die in dit zonder twijfel autobiografische verhaal respect afdwingen.'

Ik las dit boek na vele jaren opnieuw. De naargeestigheid, de zinledigheid der dagen van Frits, en zijn sarcasme drongen zich daarbij op. Optimistisch is het in ieder geval niet. Gerard Reve is opgegroeid in Betondorp waar ik later als sociaal-psychiater van de GG&GD in Amsterdam vaak kwam om patiënten te bezoeken. Het is geen vrolijk ogend dorp, het wordt gekenmerkt - de naam zegt het al - door karakteristieke kleine betonnen huisjes waar weinig ruimte was voor privacy. 'Je kon er je kont niet keren,' zei men erover. Niet voor niets ontvluchtte Frits vrijwel iedere avond het ouderlijk huis om bij vrienden op bezoek te gaan, die overigens lang niet altijd op hem zaten te wachten, volhardend als hij was in het benadrukken van hun naderende kaalheid.

Er was destijds in Betondorp vlak na de oorlog vrijwel niets te doen. Nu nog steeds niet overigens. Natuurlijk waren er de sportverenigingen Ajax (voetbal) en VVGA (tennis), maar ander vertier ontbrak. Het lijkt er bovendien niet op dat Frits in sport geïnteresseerd was. Hij is in ieder geval blij dat zijn moeder hem niet steeds vraagt of hij al naar een sportclub is geweest. Er waren in Betondorp nauwelijks winkels, en helemaal geen eetgelegenheden. De vader van Johan Cruijff had er vanaf 1946 een groentewinkel, en er was een sigarenboer (waar wij later naar toe moesten om te kijken of er voetbalwedstrijden waren afgelast).

Ik ben opgegroeid in de Watersgraafsmeer, dat aan Betondorp grenst. De Nieuwe Ooster, een begraafplaats, ligt ertussenin. Ik ben geboren in 1952 en veel jonger dan Gerard Reve, maar

Betondorp in Amsterdam

de naoorlogse sfeer die hij beschrijft in *De Avonden* voelde ik - ofschoon jaren later - ook. Er moest hard gewerkt worden voor kleine salarissen. Mijn vader werkte buiten de deur, mijn moeder zorgde voor drie, kort op elkaar komende kinderen. We woonden in een klein nieuwbouwhuis waar nauwelijks privacy was en je ook daar je kont niet kon keren. Mijn ouders konden zich niet veel permitteren. Ik herinner mij dat mijn ouders mij ooit zeiden dat zij erg op de kleintjes moesten letten. In die tijd konden ze zich één keer in de week koffie permitteren (waar ze zich zeer op verheugden).

'Het komt wel op'

Het leven van Frits van Egters en zijn ouders speelt zich af in een sfeer van bedomptheid en is vervuld van chagrijn en van ergernissen over en weer. Tijdens de lange saaie dagen zou eten een welkome afleiding kunnen zijn, een moment om elkaar te ontmoeten en dagelijkse zaken en gebeurtenissen te bespreken, maar de sfeer in huize Van Egters leende zich er niet voor.

Een klein tafereel: de moeder van Frits maakt de tafel gereed, brengt het eten binnen en zegt: 'Er zit misschien een enkele harde aardappel tussen, maar dat kan ik ook niet helpen. Als je het ergens anders beter kunt krijgen, dan zie je maar'. De toon is gezet, veel gezelliger wordt het niet.

In de tijd waarover Gerard Reve schrijft, at men seizoengroenten. Er viel niet veel te kiezen en het was bijvoorbeeld onmogelijk om in de winter, zoals nu, aardbeien of zwarte bessen te eten. Het assortiment van de groenteboer was dus beperkt tot wat het seizoen te bieden had. Het menu in huize Van Egters bestond vaak uit rauwe veldsla, aardappelen, gebakken uien met (vette) jus, bruine bonen, soms vlees en altijd pap met suiker na. Er werd ook wel eens erwtensoep gegeten, of stokvis, waar Frits niet erg verzot op was. Direct na het eten ervan waste hij tenminste zijn handen en gezicht, en at een stukje tandpasta. 'Het patentmiddel tegen stokvis.' Het komt niet vaak voor dat hij enthousiast is over het eten, maar op een keer is hij zeer tevreden over de vette jus die zijn moeder heeft gemaakt en ontlokt hij zijn niet zo spraakzame vader desgevraagd: 'Het smaakt best, dat moet ik zeggen.'

Ik moest bij het lezen van zulke passages aan mijn grootvader denken, die als mijn moeder

Scène uit de verfilming van *De Avonden*

hem vroeg: ‘Vader smaakt het?’, als grootste compliment kon geven: ‘Het komt wel op.’ Hij had er nog minder woorden voor over dan de vader van Frits, en hij deed er verder nors kijkend het zwijgen toe. Wij aten altijd VGA (vlees, groenten, aardappelen), maar een enkele keer wanneer het op een zondag slecht en regenachtig weer was, kookte mijn vader macaroni met smac (een vies vleesproduct uit blik). Mijn moeder is dat soort VGA-eten blijven maken tot aan haar dood. Ik hield ervan, maar gevarieerd was het niet.

Het gaat in *De Avonden* vooral over het avondeten. Slechts af en toe wordt er een ontbijt genoemd. De stemming in de ochtenden is helaas niet beter dan ’s avonds. De sfeer is om te snijden en de arme vader krijgt ervan langs wanneer hij eieren gaat koken, maar dat volgens zijn vrouw op een verkeerde manier doet. Frits probeert de boel een beetje op te leuken: ‘Hij stak zijn eigen nog ongepelde ei in de mond, sloot de lippen en maakte door de neus, steeds luider en sneller, kakelende geluiden. Met opengesperde ogen keek hij zijn ouders om beurten aan en liet daarna het ei op zijn bord vallen.’ Zijn moeder glimlachte, maar zijn vader keek verbaasd. Daar bleef het bij.

Eten met consumptie

De tweede echtgenoot van mijn moeder, een vriend van mijn vroeg overleden vader, at met wat zo aardig heet ‘consumptie’. Hij kauwde er lustig op los, terwijl hij een verhaal vertelde. Het verkruimelde en vochtige eten spatte alle kanten op. Het was een onsmakelijk gezicht, maar we namen het voor lief want het was een lieve man, en hij was goed voor onze moeder. Toen ik elf jaar en misdienaar was, en me ’s ochtends vroeg moest vervoegen in het klooster van de Zusters van het Arme Kind Jezus aan het Linnaeus hof in de Watergraafsmeer, werd ik altijd opengedaan

door zuster Rozemunda. Zij sprak ook met consumptie, maar had het zelf niet in de gaten. Ik wel want mijn gezicht zat altijd onder het speeksel, dat ik, om haar niet te bruuskeren, ongezien met de mouw van mijn jas er af moest zien te vegen.

Frits van Egters krijgt van Henk, een vriend, te horen: ‘Je spreekt vochtig’, nadat hij Henk met zoveel haast en nadruk had gevraagd hoe het hem de laatste tijd was vergaan, dat hij druppels speeksel uitstootte. Zijn vriend veegde met de rug van zijn hand zijn gezicht af. Frits geeft echter geen sjoege en praat door alsof hij niets in de gaten heeft, maar ergert zich intussen wel steeds aan andermans vieze gewoontes, in het bijzonder aan de eetgewoontes van zijn ouders: ‘Ik moet opletten, dacht hij: Ik moet scherp toezien’. Van het eerste ogenblik, dat zijn vader begon te eten, bleef hij naar hem kijken. ‘Hij kauwt zonder geluid, dacht hij, maar de mond gaat er telkens bij open. Zijn moeder schonk thee in. Bij het drinken slurpte ze zacht.’

‘Alle ellende komt’, zei Frits later op plechtige toon tegen Victor, een andere vriend. ‘Alles komt, geleidelijk aan, lekker langzaam, maar het komt. Elke avond is er pap na. Dan zet mijn moeder de suikerpot op tafel. Met een klein lepeltje erin. Iedereen schept met dat lepeltje uit de pot. Wat doet mijn vader? Hij schept de suiker er met zijn eigen dessertlepel uit.’ ‘Ik word dol, als ik het zie, ik word gek!’

Frits wordt er kennelijk zo gek van dat hij hoopt: ‘Dat hij eens thuiskomt en dat hij (zijn vader, WvE) keurig, als een bonk vlees, in de deuropening hangt. Tussen de suitekamers.’ Op de tegenwerping van zijn vriend dat hij de ouders van Frits aardig vindt en dat het toch niet zo erg is wanneer zijn vader met een schoon dessertlepel een schepje uit de suikerpot neemt, reageert Frits helemaal niet. Hij wordt er alleen maar gek van.

Het lijkt erop dat Frits er behagen in schept alles haarscherp te observeren, uit te vergroten, negatief te interpreteren en zich te ergeren. Frits heeft zijn manier van doen overigens niet van een vreemde want zijn moeder kan er ook wat van: ‘Zie je (tegen Frits), hoe hij (zijn vader) dat nieuwe pak afsloft? Geen vouw zit er meer in; ik geloof, dat hij zijn handen aan zijn broek afveegt.’ Frits denkt erover mee: ‘Waarom als hij toch aan zijn kleren moet vegen, doet hij het niet aan zijn slip-over? Die is donker.’

Frits krijgt er zelf ook vaak van langs. Wanneer hij in de ogen van zijn moeder iets verkeerd heeft

gedaan voegt zij hem toe: ‘Zie je wel nu heb je alles bedorven. Dat komt omdat je zo’n secreet bent, dat nooit wil luisteren’.

Het zal je maar gezegd worden. In mijn tijd als bestuurder van een Tbs-kliniek leerde ik dat de meeste patiënten waren veroordeeld voor daden die henzelf in hun jeugd ook waren overkomen, zoals mishandeling en verkrachting. Men mag van Frits dan ook niet verwachten dat hij heel anders in elkaar steekt dan zijn moeder.

Levertraan en koude voeten

Frits is een man van stevige meningen en opvattingen. Hij komt, wanneer hij ergens op verjaardagsvisite is, in gesprek met een oude dame over het verschijnsel van het hebben van koude voeten. Frits is van mening dat het hebben van koude voeten vooral een kwestie is van voeding. ‘Als je elke dag levertraan inneemt dan hoef je nooit bang te zijn voor koude voeten’. Ik heb zelf jarenlang elke avond een lepel levertraan moeten slikken - vies hoor -, maar inderdaad nooit koude voeten gehad. Het kan natuurlijk ook gekomen zijn, omdat wij elke dag drie glazen melk moesten drinken en lid moesten zijn van Joris Driepinter: ‘Ach moet het? Drie glazen per dag doet ‘t’.

Frits denkt, ‘als we volgens de natuurlijke voeding leefden, zouden we er beter aan toe zijn. Maar het is een heel werk om dat eten bij elkaar te krijgen en klaar te maken. Je kunt beter net als anderen eten. Maar dat vegetarisch eten gezonder is, dat geloof ik stellig.’ Hij was zijn tijd ver vooruit. Nu zijn veel mensen het er wel over eens dat vegetarisch of zelfs veganistisch eten gezonder is en het risico op sommige soorten kanker verlaagt, maar het is nog steeds niet gemakkelijk om dat eten bij elkaar te krijgen.

Dezelfde oude dame vindt het drinken van alcohol erg ongezond: ‘Het is slecht, een hoop ellende komt ervan.’ Het lichaam wordt erdoor verwoest, maar Frits vindt: ‘Je moet niet geregeld drinken, maar eens in de paar maanden je goed bezatten, dat is zelfs gezond.’ ‘De moderne wetenschap zegt, dat het lichaam van tijd tot tijd uit zijn evenwicht gebracht moet worden, eens goed moet worden vergiftigd.’ En om deze moderne wetenschap te ondersteunen zei hij: ‘Als ik gedronken heb voel ik me natuurlijk lollig. De volgende dag heb ik een kater, daar is niets aan te doen. Maar de dag daarop, de derde dag, dan voel ik me goed! Het is of ik dan herboren ben.’

Gerard Reve (1923-2006)

Buiten de deur eten

In *De Avonden* wordt niet buiten de deur gegeten. Er waren ook geen eetgelegenheden in Betondorp. Verderop in de Watergraafsmeer was er tot 1989 alleen het Chinese restaurant *De Maan*, waar de kwaliteit van het eten erg slecht was, en patatbar *Schep*. Pas in dat jaar kwam er een gewoon, goed restaurant, *Vallade*, dat nog steeds bestaat. Het is bijna niet te voor te stellen dat in Amsterdam bijna ieder leeg pand nu wordt omgevormd tot een eetcafé of restaurant. Er is meer geld, en veel Nederlanders hebben zich mede daardoor in de loop van de tijd van aardappeleter ontwikkeld tot bezoeker van exquisite eetgelegenheden en liflafjeseters, ofschoon er tegelijkertijd door veel andere Nederlanders veel ongezonder wordt gegeten dan in de jaren na de oorlog. Overgewicht kwam in de jaren na de oorlog nauwelijks voor. In mijn jongensklas zaten tenminste geen dikke jongens.

Er wordt gegeten en gedronken in *De Avonden*. Anders dan nu was eten destijds vooral een functionele zaak. Men nam er de tijd niet voor, het moest nu eenmaal gebeuren. Het was in huize Van Egters geen moment om gezellig samen de tijd door te brengen. Mijn eigen vader kwam iedere dag om 17.40 thuis. Wij voetbalden bij de kerk, hij floot ons vanaf zijn fiets naar huis: we werden om 18.00 met gewassen handen aan tafel verwacht. Om 18.15 wasten we af en om 18.30 waren wij weer buiten. Mijn vader was geen spraakzame man (hij liet het praten en opvoeden aan onze moeder over) en het was over het algemeen stil aan tafel. Wij aten iedere dag vlees, alleen op vrijdag vis, omdat de katholieke

kerk de vrijdag zag als een dag van boete doen en vanwege de herinnering aan de kruisiging van Jezus Christus die op vrijdag zou hebben plaatsgevonden. Vis werd beschouwd als soberder en minder rijk voedsel dan vlees. Dat is nu wel anders.

In de loop van de afgelopen jaren is er veel veranderd, het assortiment is enorm toegenomen en het hele jaar door kan men nu bijna alles eten. Sommige groentes zoals raapstelen, witte asperges en postelein (door mijn familie in Driehuis consequent porselein genoemd) zijn nog seizoensgebonden, en daar kan ik me dan ook op verheugen. De familie Van Egters verheugt zich daarentegen nooit op het eten, niet op het samen eten en op de maaltijd zelf ook niet (op de vette jus na).

Het eten in restaurants, dineren heeft een enorme vlucht genomen en over eten wordt tegenwoordig veel geschreven. Er zijn talloos veel culinaire tijdschriften, kookboeken (vermoedelijk beschikte de moeder van Frits over het kookboek van Wannée (1910)), en er worden veel recensies geschreven over restaurants.

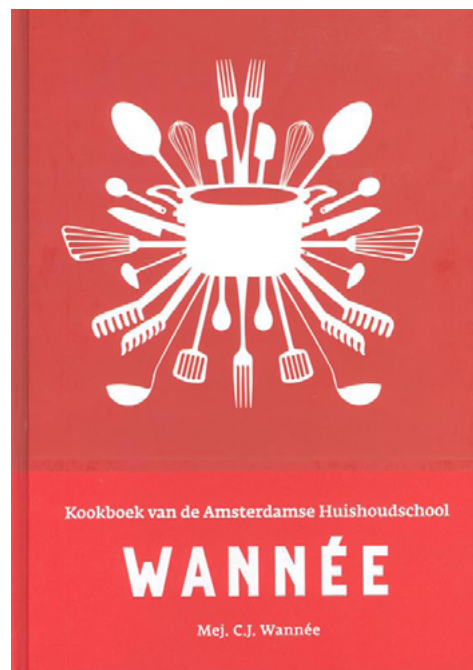
Naast de toenmalige recensie van *De Avonden* in een krant als *De Waarheid* in 1947, zou een denkbeeldige culinair journalist, Ewoud van Wijk, op basis van het gebodene in de roman nog een hedendaagse restaurantrecensie kunnen schrijven. Die kan als volgt luiden.

Een huiskamerrestaurant gerecenseerd

Het kleine huiskamerrestaurant Egters (voorheen Van Egters) is al sinds het midden van de jaren veertig gevestigd in het karakteristieke Betondorp waar de gebroeders Van het Reve en Cruijff zijn opgegroeid. Moeder Van Egters staat aan het roer. Zo af en toe helpen haar echtgenoot en haar zoon mee. Ik besluit er op aanbevelen van een vriend te gaan eten. Reserveren is niet mogelijk en ik ga er daarom om zes uur al heen. Het is een klein huiskamerrestaurant en ik verwacht dat ik zo vroeg wel terecht kan.

Het huis van de familie Van Egters ligt aan De Brink, het kloppende hart (nou ja) van Betondorp. Ik was er nog niet eerder. Er wordt opengedaan door een niet al te hartelijke jongeman (de zoon?), die met consumptie praat, maar dat niet in de gaten heeft. Hij neemt mijn jas aan en veegt de roos van de jaskraag. Beetje vreemd, maar goed.

Moeder Van Egters heet mij welkom en geeft mij een plaats aan een tafeltje in de keuken,

Het kookboek van Wannée

zodat ik kan zien hoe zij kookt. Zij doet ook de bediening, ofschoon haar man zo af en toe zonder iets te zeggen ook opduikt en een beetje rondscharrelt. Er is geen menukaart. 'Ik ben zelf de menukaart', zegt zij en vertelt wat er die dag op het menu staat. 'Heeft u misschien wat brood en wat boter erbij?', vraag ik maar dat staat helaas niet op het menu.

Als voorgerecht heeft zij zelf aangemaakte veldsla. De dressing smaakt goed, maar helaas zit er nog zand in de sla en het ei is wat te hard gekookt. Wanneer ik daar iets over zeg, zegt zij dat ik, als het me niet bevalt ergens anders heen kan gaan. Ik word er stil van, overweeg inderdaad te gaan, maar besluit nog even te blijven en op het hoofdgerecht te wachten. Dat wachten duurt nogal lang en intussen kijk ik een beetje rond. De inrichting van de keuken is somber en een beetje sleets. Mevrouw Van Egters staat driftig in de pannen te roeren en keurt me geen blik of woord waardig. Ik voel me een beetje ongemakkelijk.

Het hoofdgerecht valt tegen; mijn stokvis heeft een sterke smaak en ook de doorgekookte aardappelen kunnen me niet erg bekoren. De jus die er overheen zit is veel te vet. De gebakken uien die me beloofd waren zitten er niet bij, maar ik durf er niet om te vragen.

Inmiddels er is nog een gast bijgekomen, een vriend van de zoon, samen vertellen ze, al te luidruchtig, sterke verhalen. Het wordt er niet plezieriger van. Ik besluit nog een nagerecht te proberen. De vla is lekker, maar zou best een

beetje suiker kunnen gebruiken. Helaas staat dat niet op tafel.

Mijn conclusie: het voor- en hoofdgerecht vielen tegen, het toetje kon er mee door. De bediening laat te wensen over. De ambiance is niet om naar huis te schrijven. Na lang wachten krijg ik de rekening. Twee gulden inclusief een kleine fooi. Een flinke prijs voor tamelijk matig eten. Ik raad niemand aan in dit huiskamerrestaurant te gaan eten.

Rapportcijfers

Totaal: 5+

Eten: 6-

Bediening: 5

Ambiance: 5

Prijs-kwaliteitverhouding: 5

Literatuur

Reve, Gerard, *De Avonden*. Amsterdam: De Bezige Bij, 1947, 2009.